

YOSHLARDA AXLOQIY QAROR QABUL QILISH MADANIYATI

Ilmiy maslahatchi: Samatov X.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari Universiteti

Samarqand filiali 1-bosqich talabasi

Murodullayev Baxtiyor Xayrullo o'g'li

Annotatsiya

Mazkur maqolada yoshlarda axloqiy qaror qabul qilish madaniyatining nazariy asoslari, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Ahloqiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar, jumladan, ijtimoiy-madaniy muhit, oilaviy tarbiya va individual psixologik xususiyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida yoshlarda axloqiy ong va qaror qabul qilish mexanizmlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari asosida, yoshlarda axloqiy qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirish yo'llari va samarali metodlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: ahloqiy qaror, yoshlar, madaniyat, axloq

Abstract

This article analyzes the theoretical foundations, developmental stages, and contemporary research on the culture of moral decision-making among youth. Factors influencing the process of making moral decisions, including socio-cultural environment, family upbringing, and individual psychological characteristics, are examined. Based on international and national studies, the mechanisms of moral consciousness and decision-making in youth are explored. The research results suggest effective methods and pathways for fostering a culture of moral decision-making among young people.

Keywords: moral decision, youth, culture, ethics

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические основы, этапы развития и современные исследования культуры принятия моральных решений среди молодежи. Рассматриваются факторы, влияющие на процесс принятия моральных решений, включая социокультурную среду, семейное воспитание и индивидуальные психологические особенности. На основе международных и национальных исследований изучаются механизмы морального сознания и принятия решений у молодежи. На основе полученных данных предлагаются эффективные методы и пути развития культуры морального выбора среди молодежи.

Ключевые слова: моральное решение, молодежь, культура, этика

Kirish

Yosh avlodning axloqiy qadriyatlari va qaror qabul qilish madaniyati har bir jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv va axborot oqimlari kuchaygan davrda yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilish jarayoni tobora murakkablashib bormoqda. Bu jarayonda nafaqat an'anaviy ijtimoiy institutlar, balki yangi kommunikatsion vositalar, ommaviy axborot vositalari va zamonaviy texnologiyalar ham faol ishtirok etmoqda. Ahloqiy qaror qabul qilish insonning shaxs sifatida shakllanishida, uning jamiyatdagi o'rnini aniqlashda, ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatga erishishda asosiy rol o'ynaydi. Shu sababli, yoshlarda ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatining shakllanishi va rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o'rganish ilmiy-tadqiqotlar uchun dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolada ushbu mavzuning nazariy-konseptual asoslari, tarixiy taraqqiyoti, milliy va xalqaro tadqiqotlar natijalari, shuningdek, amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Yoshlarda axloqiy qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirishga oid samarali metodlar va istiqbolli yo'nalishlar ham ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili

Yoshlarda ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatini o'rganish, avvalo, ahloqiy ong va axloqiy qaror tushunchalarining nazariy asoslarini aniqlashdan boshlanadi. Ahloqiy ong inson faoliyatining ichki me'yorlari va qadriyatlarini aks ettiruvchi murakkab psixologik tuzilma bo'lib, u jamiyat tomonidan qabul qilingan axloqiy normalar, an'analar va qadriyatlar asosida shakllanadi. Yoshlarda axloqiy qaror qabul qilish madaniyati esa individual va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladi va rivojlanadi. Bu jarayonda yoshlarning axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy tajribasi, oilaviy tarbiyasi, shaxsiy motivatsiyasi va shaxsiy psixologik xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur masalani o'rganishda bir qator nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular orasida klassik, zamonaviy va mintaqaviy yondashuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Ahloqiy qaror qabul qilish jarayonining klassik nazariy asoslari qadimgi Yunoniston va Sharq mutafakkirlari qarashlarida o'z ifodasini topgan. Aristotelning "Nikomax axloqi" asarida ahloqiy fazilatlar, odob-axloq va insoniy burch tushunchalari asosiy o'rinda turadi. Uning fikricha, har bir inson o'z harakatlari va qarorlarini "oltin o'rtacha" prinsipiga asoslangan holda, ya'ni haddan oshmaslik va kamchilikka yo'l qo'yimaslik asosida qabul qilishi kerak. Platon esa axloqiy qarorlarni ong va ruhiy tuzilmaning uyg'unligida ko'radi. Sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Al-G'azoliylarning ham axloqiy ong va qaror qabul qilish jarayoniga oid mulohazalari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. Ibn Sinoning fikricha, insonning axloqiy qarorlari uning bilim va aql-idroki, shuningdek, muhit ta'sirida shakllanadi. Forobiy esa axloqiy tarbiya va ijtimoiy muhitning inson shaxsiyatiga ta'sirini alohida ta'kidlaydi[1].

Yevropa falsafasida Immanuel Kantning "Axloqiy imperativ" konsepsiyasi ahloqiy qaror qabul qilish jarayonining asosiy mezoni sifatida ko'riladi. Kantga ko'ra, inson harakati "kategorik imperativ"ga, ya'ni "barcha insonlar uchun universal me'yor"ga mos bo'lishi lozim. Bu yondashuv, ahloqiy qarorlar qabul qilishda individual manfaatlardan ko'ra, umumiy jamiyat manfaatlari va universal qadriyatlar ustuvor bo'lishini ta'minlaydi. Kantdan keyingi davrda Jon Styuart Mill va Jeremi

Bentam tomonidan ishlab chiqilgan utilitarizm nazariyasi ham ahloqiy qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Utilitarizmga ko'ra, harakat yoki qarorning ahloqiyligi uning jamiyatga keltiradigan umumiy foydasi bilan o'lchanadi. Bu yondashuv zamonaviy ahloqiy qaror qabul qilish tadqiqotlarida ham keng qo'llaniladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ahloqiy qaror qabul qilish psixologiyasi alohida ilmiy yo'nalishga aylandi. Amerikalik psixolog L. Kolbergning "ahloqiy rivojlanish bosqichlari" nazariyasi bu borada eng mashhurlaridan biridir. Kolberg, Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslanib, ahloqiy qaror qabul qilish jarayonini uchta asosiy bosqichga – prekonventional, konventional va postkonventional bosqichlarga ajratadi. Ushbu bosqichlar orqali inson ahloqiy qarorlar qabul qilishda dastlab tashqi muhit va jazodan qo'rqish omillaridan, so'ng jamiyat me'yorlari va ahloqiy printsiplarga, oxir-oqibat esa universal qadriyatlar va ichki ishonchga asoslanadi[2]. Kolbergning izdoshi K. Gilligan esa ahloqiy qaror qabul qilishda gender farqlarini alohida o'rgandi va ayollarda ahloqiy qarorlar ko'proq "g'amxo'rlik etikasi" asosida amalga oshirilishini ta'kidladi. Bu yondashuvlar yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilishidagi individual va ijtimoiy omillarni chuqurroq tahlil qilishga imkon berdi.

Mintaqaviy va milliy tadqiqotlarda esa ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari ko'proq o'rganiladi. O'zbekiston va Markaziy Osiyo olimlari, jumladan, A. Jo'rayev, R. To'xtasinov, N. Qodirova va boshqalar yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilishida milliy qadriyatlar, an'analar va diniy tasavvurlar ta'sirini chuqur o'rganganlar. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilish jarayonida oilaviy tarbiya, mahalla va ijtimoiy muhit, diniy e'tiqodlar va urf-odatlar asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, o'zbek jamiyatida ahloqiy qarorlar ko'pincha ota-onaning, kattalarning maslahatiga asoslanadi, jamoaviy manfaatlar individual manfaatlardan ustun qo'yiladi. Bu holat, yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilishda kollektivizm va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillariga amal qilishiga olib keladi[3].

Empirik tadqiqotlar natijalari ham yoshlarda ahloqiy qaror qabul qilish madaniyati shakllanishida turli omillar ta'sirini ko'rsatmoqda. Jumladan, xalqaro miqyosda o'tkazilgan sotsiologik va psixologik tadqiqotlarda, yoshlarning axloqiy qaror qabul qilishida quyidagi asosiy omillar aniqlangan: birinchidan, oilaviy tarbiya va ota-onaning axloqiy namunalari; ikkinchidan, ta'lim muassasalari va pedagogik jarayon; uchinchidan, tengdoshlar guruhi va ijtimoiy muhit; to'rtinchidan, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri. Masalan, S. Turiel va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar yoshlar axloqiy qarorlarni qabul qilishda ijtimoiy kutilmalar va individual qadriyatlar o'rtasida muvozanat saqlashga harakat qilishlarini ko'rsatgan[4].

Zamonaviy tadqiqotlarda, ayniqsa, raqamli jamiyat sharoitida yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilishiga internet, ijtimoiy tarmoqlar va virtual muhitning ta'siri alohida o'rganilmoqda. Media va texnologiyalarning keng tarqalishi, yoshlarni an'anaviy axloqiy me'yorlardan uzoqlashtirib, yangi axloqiy dilemma va muammolarga duch kelishiga olib kelmoqda. G. Lind va S. Restning zamonaviy axloqiy ong nazariyalari yoshlarning axloqiy qaror qabul qilishida refleksiya, muqobil variantlarni tahlil qilish va oqibatlarni oldindan baholash ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Empirik tadqiqotlarda esa, yoshlar ko'pincha axloqiy dilemma vaziyatlarida tengdoshlar guruhi bosimiga, ijtimoiy stigmaga yoki mashhurlik istagiga ko'proq e'tibor berishlari aniqlangan[5].

Ahloqiy qaror qabul qilish madaniyati bo'yicha olib borilgan xalqaro tadqiqotlar, yoshlarning axloqiy qarorlarida universal va lokal qadriyatlar o'zaro uyg'unlashishini ko'rsatadi. Hofstede va Inglehartning madaniyatlararo tadqiqotlari, turli mamlakatlarda yoshlarning ahloqiy qaror qabul qilishida individualizm va kollektivizm darajasi, diniy va dunyoviy qadriyatlarning ta'siri farqlanishini aniqlagan. O'zbekistonlik tadqiqotchilar esa, mahalla institutining, oila va maktabning ahloqiy tarbiyada tutgan o'rni, yoshlar ongida axloqiy ideallarni shakllantirishdagi roli haqida keng qamrovli ilmiy ishlarni amalga oshirganlar. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda

yoshlarning axloqiy qaror qabul qilishida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish muhimligi alohida ta'kidlanmoqda.

Yoshlarda ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatiga oid ilmiy bahs-munozaralarda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, individual va kollektiv manfaatlar to'qnashuvi, an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi tafovut, global va lokal axloqiy normalarning moslashuvi, axloqiy relatyivizm va universalizm muammolari zamonaviy tadqiqotlarning asosiy mavzularidan hisoblanadi. Ba'zi olimlar, ayniqsa, zamonaviy axloqiy relatyivizm tarafdorlari, har bir jamiyat va madaniyat o'z axloqiy normalariga ega bo'lib, ularni umumiy universal mezonlar bilan baholash mumkin emasligini ta'kidlashadi. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar esa, inson huquqlari, adolat, insonparvarlik kabi universal qadriyatlar har qanday jamiyatda ahloqiy qaror qabul qilishning asosiy mezoni bo'lishi kerakligini himoya qiladilar[6].

Shuni ham ta'kidlash joizki, ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirishda ta'lim tizimi, xususan, maktab va oliy ta'lim muassasalari muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda axloqiy tarbiya, tanqidiy tafakkur, ijtimoiy mas'uliyat, empatiya va innovatsion fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Empirik tadqiqotlar natijalari ham ko'rsatadiki, axloqiy qaror qabul qilish madaniyati yuqori bo'lgan yoshlar, jamiyat hayotida faol ishtirok etadi, ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmaydi, o'z harakatlari uchun mas'uliyatni his qiladi va insonparvarlik qadriyatlariga sodiq bo'ladi. Shu bilan birga, yoshlar orasida axloqiy qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalardan, interaktiv metodlardan va axloqiy treninglardan foydalanish samaradorligi ham ilmiy tajriba va tadqiqotlar orqali tasdiqlangan.

Xulosa

Yoshlarda ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik va inson kapitalining yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ahloqiy qaror qabul qilish jarayoni ko'p omilli, murakkab va ko'p qirrali bo'lib, unda individual, oilaviy, ijtimoiy va

madaniy omillar o'zaro uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Klassik va zamonaviy nazariyalar, shuningdek, xalqaro va milliy tadqiqotlar natijalari asosida, yoshlarda ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirish uchun birinchi navbatda, sifatli axloqiy tarbiya, mustahkam oilaviy muhit, ilg'or ta'lim dasturlari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zarurligi aniqlanadi. Shu bilan birga, yoshlarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish, ular orasida ahloqiy qaror qabul qilish madaniyatining asosiy omillari sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyat va davlat tomonidan axloqiy tarbiya va qaror qabul qilish madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilsa, yoshlarning ijtimoiy hayotda faol, mas'uliyatli va insonparvar shaxs sifatida shakllanishiga erishiladi. Kelgusida ushbu yo'nalishda fundamental va amaliy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, zamonaviy axloqiy muammolar va dilemmalarni o'rganish, yosh avlodga axloqiy qaror qabul qilish madaniyatini singdirish bo'yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy, A.N. Axloqiy tarbiya va ijtimoiy muhit. Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
2. Kohlberg, L. Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development. San Francisco: Harper & Row, 1981.
3. Jo'rayev, A. O'zbek yoshlari va axloqiy qaror qabul qilish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2017.
4. Turiel, E. The Culture of Morality: Social Development, Context, and Conflict. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
5. Lind, G. The Meaning and Measurement of Moral Judgment Competence: A Dual-Aspect Model. In: Fasko, D. Jr. & Willis, W. (Eds.), Contemporary Philosophical and Psychological Perspectives on Moral Development and Education. Hampton Press, 2008.

6. Rest, J. R., Narvaez, D., Bebeau, M. J., & Thoma, S. J. Postconventional Moral Thinking: A Neo-Kohlbergian Approach. Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999.